

socijalizacije u obitelji unaprijeđuje prosocijalnu orijentaciju djece. Općenito socijalni modeli koji djeluju altruistično jako doprinose socijalizaciji altruizma djece (Rushton, 1980). Usto fenomen nepomaganja zbog pasivnosti drugih, koji je opažen u kriznim situacijama u grupama pasivnih promatrača, primjer je inhibirajućeg utjecaja socijalnih modela na promatrače. Razvojni psiholozi prikupili su mnoštvo dokaza koji upućuju na to da socijalni modeli (u obitelji, u školi, na televiziji) imaju jak utjecaj na socijalizaciju i izvođenje prosocijalnog ponašanja.

Kao drugo, nakon pobuđivanja prosocijalnih normi ili stanja raspoloženja koja olakšavaju prosocijalno ponašanje, ljudi razmatraju razloge za i protiv dostupnih alternativa za prosocijalnu akciju. *Pozitivne posljedice* koje facilitiraju prosocijalne aktivnosti uključuju poboljšanje samopoštovanja i pozitivne povratne odgovore. Usto *negativne posljedice* koje inhibiraju prosocijalnu akciju, osobito gubitak vremena, opasnost i posramljenost objašnjavaju značajnu količinu varijacija altruizma.

Treći utjecajni čimbenik koji izgleda vrlo važan u kriznim situacijama jest difuzija odgovornosti. Ovaj čimbenik odlučujuće pridonosi inhibiciji intervencije u grupama promatrača. Procesi nijekanja odgovornosti također su uključeni u obrambene mehanizme protiv normativnih obveza, što može smanjiti vjerojatnost prosocijalnog ponašanja.

Četvrti općeniti princip osniva se na načelu uzajamnog davanja i primanja. Osoba koja uzvraća uslugu slijedi normativno određeni slijed ponašanja. Zbog toga je percipirana ispravnost takvih ponašajnih sekvenci relativno visoka, a negativne implikacije za primatelja pomoći (ugroženost ličnosti) su izbjegnute.

Usto, u obzir se moraju uzeti i individualne razlike u altruizmu (Rushton, 1980). Istraživanja sa spasiteljima Židova i davateljima prve pomoći osobito su pokazala da su u stvarnim situacijama individualne razlike u odnosu na prosocijalnu orijentaciju one koje odlučuju i objašnjavaju dodatni dio varijance, uz onaj koji je objašnjen situacijskim čimbenicima.

KLJUČNI POJMOVI

Altruističko ponašanje
Difuzija odgovornosti
Egzistencijalna krivnja
Empatija
Interpersonalna krivnja

Pluralističko neznanje
Recipročnost (norma)
Socijalna odgovornost (norma)
Strah od evaluacije

PITANJA ZA RASPRAVU

1. Učinci lošeg raspoloženja na pomaganje su intrigirajući. Zašto su bitno drugačije situacije, jedna u kojoj je potencijalni pomagač lošeg raspoloženja i druga u kojoj je pomagač empaično prihvatio perspektivu druge osobe koja je tužna?
2. Je li prosocijalno ponašanje motivirano altruističkim ili egoističkim motivima? Je li moguće provesti empirijska istraživanja koja bi mogla odgovoriti na ovo pitanje?

Da li socijalna podrška štiti osobu od nepovoljnih posljedica negativnih životnih događaja? Da bi se odgovorilo na ovo pitanje u odnosu na mentalno zdravlje prikupljeni su podaci o općem blagostanju i negativnim afektima kao što su depresija i žalost. Općenito, čini se da socijalna podrška rezultira određenom količinom zaštite kad se događaju stresni životni događaji (Cohen i Willis, 1985). Usto socijalna podrška općenito ima pozitivan utjecaj na psihološko blagostanje, te dakle nije ograničena samo na stresne životne događaje (Stroebe i Stroebe, 1992). U meta-analizi 70 istraživanja o odnosu između socijalne podrške i depresije nađena je umjerena negativna korelacija od - 0,22 (Schwarzer i Leppin, 1992). Kognitivna socijalna podrška bila je bolji prediktor od bihevoralne socijalne podrške. Potrebno je provesti daljnja istraživanja da bi se razjasnila različita učinkovitost kognitivne i bihevioralne socijalne podrške. Usto potrebno je više istraživanja o hipotezi zaštite, koja tvrdi da je socijalna podrška osobito učinkovita kada se dogode stresni životni događaji (pogledajte 12. poglavlje).

Socijalna podrška za primatelja može imati kako pozitivne tako i negativne učinke (Nadler i Fisher, 1986). Na primjer, važno je da dana pomoć odgovara potrebama primatelja. U jednom istraživanju dugotrajnih efekta gubitka djeteta ili bračnog partnera u prometnoj nesreći ispitanici su davanje savjeta i ohrabrivanje oporavka označili slabom pomoći (Lehman, Ellard i Wortman, 1986). Usto Wortman i Conway (1985) su spomenuli više problema koji se pojavljuju u odnosima socijalne podrške: pomagači se osjećaju nesigurnima u svezi s načinom na koji bi primjereno dali svoju pomoć, njihova perspektiva obično je kratkoročna i ako od primatelja dobiju oblik negativne povratne reakcije, oni osjećaju ugroženost svojeg samopoštovanja.

Općenito je manje vjerojatno da će percipirana recipročnost odnosa između onoga koji daje pomoć i primatelja pobuditi kod primatelja negativne odgovore, osobito u odnosima razmjene. Socijalna podrška mogla bi se razumjeti iz perspektive razmjene budući da se razmjenjuje u interpersonalnim odnosima (Dunkel-Schetter i suradnici, 1992). U socijalnim odnosima koji nemaju karakter odnosa zajednice ljudi prate odnos ulaganja i nagrada (Clark i Mills, 1993). U okvirima razmjene jednostrana podrška može imati negativan učinak. Nasuprot tome u okvirima zajednice visoka solidarnost kongruentna je s jednostranom pomoći i potencijalne negativne posljedice primanja pomoći su minimalizirane.

» Sažetak i zaključci

Na kraju, navedimo nekoliko općenitih tvrdnji o najvažnijim determinantama altruizma u svakodnevnim situacijama. Koji su to čimbenici za koje se pretpostavlja da imaju najjači utjecaj na prosocijalno ponašanje? Ovakvo sumiranje treba primati s oprezom, međutim ocrtavanje važnih determinanti može biti korisno. Prvi čimbenik su društvene institucije (obitelj, škola, religija, televizija). Na primjer uporaba suportivnih načina

se da je ova zadaća za tebe preteška”). Ispitanici s visokim samopoštovanjem jako su se trudili pri teškoj zadaći kad su umjesto pozitivne dobili negativnu primjedbu. Općenito je primanje pomoći više ugrožavajuće za osobe s visokim samopoštovanjem nego za osobe s niskim samopoštovanjem (Nadler i Mayseless, 1983). Sa druge strane, *spremnost da se potraži pomoć* ovisi o osjećaju ugroženosti ličnosti, povezanom s primanjem pomoći, a osobito je naglašen kod pojedinaca s visokim samopoštovanjem (Nadler, 1987). Općenito, ljudi koji bi mogli tražiti pomoć u rješavanju problema imaju pretjerane strahove jer očekuju odbacivanje od potencijalnog pomagača, čak i u slučajevima kada su takva odbacivanja iznimke (Engler i Brown, 1988). Traženje pomoći češće je u recipročnim odnosima (kao što su oni između prijatelja; Wills, 1992).

Ovi rezultati mogli bi biti interpretirani kao poziv za više recipročnosti u altruističnim odnosima, osobito kada se radi o primateljima s visokim samopoštovanjem. Altruistički odnosi koji su utkani u uzajamno davanje i primanje mogu imati više poželjnih efekta od jednostrane pomoći, koja ne pruža mogućnost uzvraćanja. Ovdje treba dodati jedno upozorenje: ovaj poziv za recipročnošću ne treba razumjeti kao dokaz u korist pravila o samodovoljnosti. Dugotrajna diskriminacija protiv obespravljenih i prikraćenih zahtijeva napore kako bi se popravila njihova sudbina. Ovo uključuje pomoć profesionalnih službi (tj. socijalnih radnika) i neprofesionalnih darovatelja. Profesionalni i neprofesionalni pomagači mogu biti jednako uspješni (Wills, 1982).

Najadekvatniji model altruističkog odnosa opisali su Brickman i suradnici (1982), koji su kao ključni koncept uveli ideju o *atribuciji odgovornosti*. Oni razlikuju odgovornost za *nastanak* problema i odgovornost za *rješavanje* problema. Njihov *kompensatorni model* oslobađa osobu odgovornosti za nastanak problema, ali smatra primatelja pomoći odgovornim za rješavanje svog problema (16. poglavlje). Prema ovom modelu primatelji pomoći smatraju se nevinim žrtvama deprivacije kojima se može pomoći privremenom potporom. Nakon uklanjanja deprivacije primatelje se smatra odgovornima za njihovu vlastitu budućnost i dovoljno kompetentnima da si sami pomognu (Bierhoff, 1991).

Socijalna podrška

Socijalna podrška usmjerena je na davanje i primanje pomoći koju pružaju odnosi kad se ljudi suočavaju sa stresnim događajima i svakodnevnim problemima (Morgan, 1990). Općenito se pravi razlika između percipirane dostupnosti socijalne podrške (kognitivna socijalna podrška) i dobivene podrške (bihevioralna socijalna podrška) (Schwarzer i Leppin, 1992). Pierce, Sarason i Sarason (1990) razlikuju tri konceptualizacije socijalne podrške: socijalno umreženje ili strukturalni pristup; socijalnu podršku kao pomaganje ili funkcionalni pristup, te pristup opće percepcije. Funkcionalni pristup od osobitog je značenja za istraživanje jer omogućuje integraciju teorija i proučavanja socijalne podrške i prosocijalnog ponašanja (Bierhoff, 1994).

sobnoj korelaciji i mogu biti smatrane mjerom vrijednosne dimenzije "briga za druge", koja im je svima u osnovi i srodna je području prosocijalne vrijednosti koju su opisali Schwartz i Bilski (1990).

» Posljedice primanja pomoći

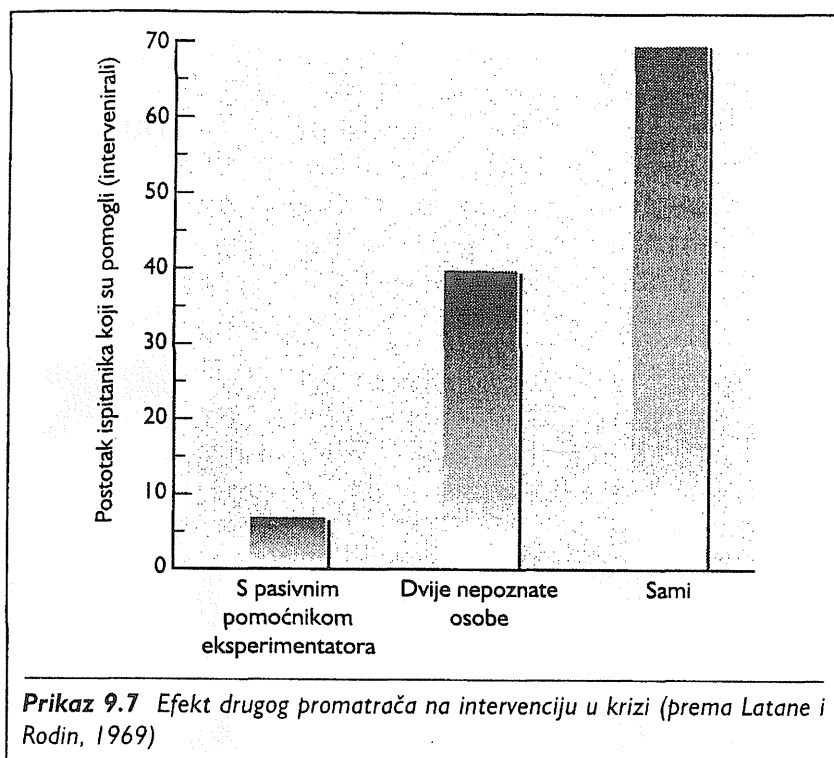
Interpersonalni odnos između davatelja i primatelja mogu biti definirani različitim terminima. Gergen i Gergen (1983) tvrde da davatelj i primatelj usklađuju značenja njihova interpersonalnog odnosa. Na primjer, odnos može biti interpretiran kao uzajamna razmjena. S druge strane odnos se može shvatiti kao dugotrajna zavisnost primatelja pomoći. Ako se altruistični akt definira kao instanca uzajamne razmjene, primatelji pomoći mogu posredno zaključiti da oni ovise jedni o drugima. Ako se, s druge strane, altruistički akt definira kao dokaz zavisnosti primatelja pomoći, oni o sebi mogu posredno zaključiti da su slabe i pasivne osobe.

Davatelji i primatelji imaju drugačije perspektive odnosa (Dunkel-Schetter i ostali, 1992). Davatelji dobivaju činjenicom da se davanje pomoći smatra poželjnim i pravičnim. Premda on/a moraju imati troškove (vrijeme, novac i trud, na primjer), pozitivne posljedice davanja pomoći mogu premašiti negativne posljedice. Primatelji žele spriječiti zaključak da on/a nisu sposobni upravljati svojom sudbinom. Zbog negativnih implikacija slabosti i inferiornosti, povezanih s ulogom primatelja pomoći, primatelj će nastojati redefinirati altruistični odnos naglašavajući svoj doprinos.

Odnos pomaganja sadrži četiri osnovne komponente (Fisher, DePaulo i Nadler, 1981). Osobine davatelja (npr. manipulativne intencije) i osobine primatelja (npr. samovrednovanje) imaju modificirajući utjecaj na posljedice primanja pomoći. Usto osobine pomoći (npr. količina pomoći) i osobine okolnosti (npr. mogućnost da se uzvrat) utječu na osjećaje nezaduzenosti, vrednovanja darovatelja i samoatribucije primatelja.

Ove komponente transakcije pomaganja utječu na veličinu prijetnje i veličinu potpore koje za ličnost primatelja, po njegovoj prosudbi, sa sobom donosi pomoć (Nadler i Fisher, 1986). Negativni odgovori primatelja predviđaju se ako prevladava opasnost za njegovo samopoimanje. Negativni odgovori sadrže negativne osjećaje, negativno procjenjivanje davatelja i pomoći, te visoku motivaciju za buduće poboljšavanje vlastitog položaja. Na drugoj strani, pozitivni odgovori se predviđaju ako prevladava podrška ličnosti primatelja. Situacijske varijable i dispozicijski čimbenici imaju utjecaj na procjenu prijetnje i procjenu podrške ličnosti, što za uzvrat određuje da li će kod primatelja prevladati bilo pozitivne, bilo negativne reakcije.

Situacijski pokazatelji koji naglašavaju negativne implikacije primanja pomoći (kao što su prezirni komentari) osobito ugrožavaju primatelje s visokim samopoštovanjem. U jednom istraživanju pomoć koja je ugrožavala ličnost primatelja izazvala je kasnije visoki stupanj samopomaganja, kada je samopoštovanje bilo visoko (DePaulo i sur., 1981). U ovom istraživanju ispitanici su primali pomoć koja je bila popraćena ili pozitivnim primjedbama ("Puno sreće pri sljedećoj zadaći") ili negativnim primjedbama ("Čini

3. Treći čimbenik za koji se pretpostavlja da smanjuje spremnost da se pomogne je **strah od vrednovanja**. Nazočnost ostalih promatrača pobuđuje osjećaj nelagode zbog toga što oni mogu promatrati moguću intervenciju. Ova strahovanja osobito inhibiraju u situacijama u kojima promatrač nije siguran hoće li on/a biti sposoban/a intervenirati uspješno. Moguće je, međutim, da strah od evaluacije poveća vjerojatnost intervencije. Ako promatrač vjeruje da je kompetentan i sposoban dobro odraditi intervenciju, nazočnost drugih osoba može vjerojatno biti poticaj za intervenciju. U ovim posebnim okolnostima promatrač može osjećati da intervencijom on/a pokazuju vlastitu nadmoćnost i snagu.

Strah od evaluacije (vrednovanja) Stresno iskustvo osobe čije ponašanje, u situacijama postignuća, opažaju druge osobe. Ovo iskustvo može izazvati anksioznost i narušiti izvođenje zadatka ili ga pak poboljšati ovisno o poznatosti zadatka i prethodnoj vježbi.

Prosocialni odgovori u situacijama ugroze zaista se događaju u realnom životu. Na primjer, film Stevena Spielberga *Schindlerova lista* opisuje istinitu priču o spašavanju više od 1000 Židova u nacističkoj Njemačkoj. U ovaj pothvat Schindler je uložio puno vremena, novaca i kreativnosti, a bio je suočen i s velikim rizicima. Usprkos tome njegovo angažiranje u ulozi spasitelja Židova tijekom vremena stalno je raslo. Oliner i Oliner (1988) intervjuirali su spasitelje Židova u Europi. Uspoređeni s kontrolnom grupom ljudi koji nisu spašavali Židove, spasitelji su imali osobinu jačeg izražavanja socijalne odgovornosti i sklonost povećanoj internoj kontroli. Ovi rezultati ponovljeni su u studiji s osobama koje su pružile prvu pomoć povrijeđenima u prometnim nesrećama. Uspoređeni s ujednačenom grupom potencijalnih ne-pomagača, pomagači su postigli više rezultate na skalama socijalne odgovornosti, niže na skalama koje mjere neprijateljske i sebične namjere, te opet više na skali empatije. Ove tri skale u pozitivnoj su među-

Slika 9.2 Nakon eksplozije bombe u Oklahomi (19. travnja 1995.) nije nedostajalo pomagača koji su spašavali preživjele. Ipak, nema u svim situacijama toliko ljudi spremnih na pomoć.

Koji procesi koče pomaganje u grupi promatrača? Empirijski dokazi pokazuju da su na djelu tri procesa (Latane i Darley, 1976; Schwartz i Gottlieb, 1976):

1. Usamljeni promatrač osjeća da je odgovornost za intervenciju usmjerena na njega/nju. Uz ostale promatrače njegova/njezina odgovornost je smanjena. Ova *difuzija odgovornosti* dovodi do manje altruizma, a efekt raste s porastom broja promatrača (Latane, 1981).
2. Visoka situacijska dvosmislenost kod promatrača izaziva osjećaj nesigurnosti. Budući da svaki promatrač oklijeva i pokušava shvatiti što se događa, promatrači su, jedan za drugog, model pasivnosti. Procesi socijalne usporedbe vode do pogrešnog zaključka da ostali promatrači interpretiraju situaciju kao bezopasnu. Dakle, takva definicija socijalne situacije koči altruistički odgovor. Ovaj proces **pluralističkog neznanja** cjelovitije su raspravili Miller i McFarland (1991).

Pluralističko neznanje Pojava da su nam percepcije i osjećaji drugačiji nego u drugih ljudi, dok je istovremeno vidljivo ponašanje identično s ponašanjem drugih. U grupama promatrača izvanrednih događaja: pogrešan zaključak svakog promatrača da drugi promatrači interpretiraju događaj kao bezopasan.

osjećaja moralnih obveza (motivacijska faza). Treća faza (evaluacija anticipiranih posljedica altruističkog odgovora) centrirana se oko određivanja potencijalnih ulaganja i koristi. Očekivana ulaganja uključuju socijalnu cijenu (kao što je socijalno neodobravanje), fizičke troškove (npr. bol), poremećaj pojma o sebi (narušavanje slike o sebi) i moralnu cijenu (koja proizlazi iz narušavanja osobnih normi).

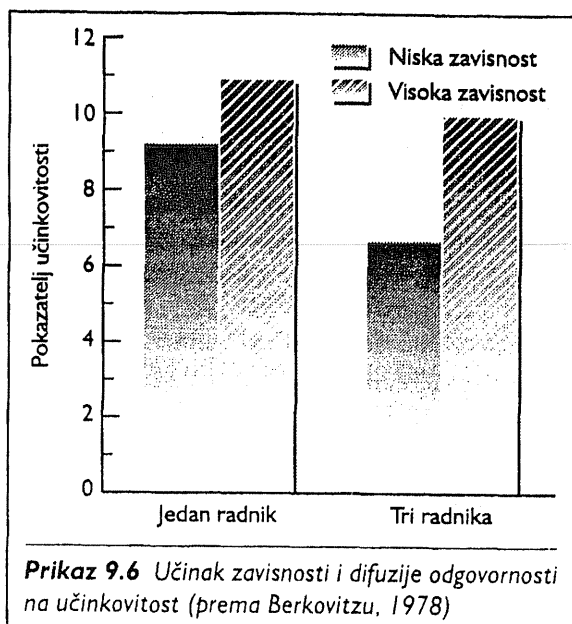
Primjerom možemo razjasniti ovaj model. Od ljudi je traženo da slijepoj djeci čitaju školske udžbenike (Schwartz, 1977). Prepoznavanje nezadovoljenih potreba slijepe djece prvi je dio faze pažnje. Nakon toga razmatra se pitanje o dostupnosti učinkovitih akcija kojima bi se odstranili problemi i da li se potencijalni pomagač osjeća sposobnim da izvrši ove akcije (kao što je čitanje slijepoj djeci). Ako je odgovor potvrđan, na osnovi relevantnih vrijednosti dobronamjernosti i univerzalizma, generiraju se osjećaji moralne obveze (motivacijska faza). Ako su generirani jaki osjećaji, potencijalni pomagač razmotriti će očekivane posljedice pomaganja (kao što su koliko je vremena potrebno uložiti, koliko se odobravanja dobiva zbog altruističkog djelovanja). Ako je evaluacija bez odluke (ako su razlozi za i razlozi protiv u ravnoteži) potencijalni pomagač može biti sklon negirati svoju osobnu odgovornost ili negirati ozbiljnost potreba slijepe djece (faza obrane). Odluka da se čita slijepoj djeci vjerojatna je samo ako anticipatorna evaluacija polučiti pozitivan rezultat (ponašajna faza).

Premda se normativna vjerovanja o altruističkom ponašanju čine kao standardna lekcija u socijalizaciji (Batson, 1983), procesi koji inhibiraju norme, koji uključuju prijetnje percipiranoj slobodi izbora i negiranje odgovornosti, također su važni. Pojedinci imaju sklonost da na ograničavanje njihove slobode u ponašanju odgovaraju negiranjem vlastite odgovornosti da djeluju altruistično.

» Intervencije u situacijama nužde: kada ćemo pomoći ?

Brojna istraživanja upućuju na to da je spremnost da se intervenira u situacijama krize viša kada su promatrači sami nego kad su okruženi drugim osobama (Latane i Nida, 1981). U jednom od prvih pokusa koji su pokazali ovaj efekt (Latane i Rodin, 1969) studenti su slučajno čuli kako se žena, koja je radila vrata do njih, popela na stolicu, pala na pod i ostala ležati stenjući od bola. U prvom slučaju student je bio sam. U drugom slučaju bio je prisutan drugi student (suradnik eksperimentatora), koji je dobio uputu da ostane pasivan.

U trećem slučaju u vrijeme nesreće bila su nazočna dva stranca. Premda su u ovom slučaju mogle intervenirati dvije osobe, u samo 40% dijada intervenirao je barem jedan student. U ovim uvjetima vjerojatnost *individualne* intervencije može se odrediti kao 22.5%. Ovaj postotak je niži nego kad se radi o osobi koja je sama, ali je viši nego kad je nazočan pasivan suradnik eksperimentatora (pogledajte prikaz 9.7).

pjeh nadglednika djelimično ovisiti o uratku ispitanika. U uvjetima visoke zavisnosti rečeno je da će uspjeh nadglednika jako ovisiti o radnicima (80% zavisnosti). U uvjetima niske zavisnosti, zavisnost nadglednika bila je opisana sa 20%. Uz sve ovo variran je i broj radnika. Ispitanici su radili ili sami ili zajedno s dva druga radnika. Rezultati su navedeni na prikazu 9.6. Najviša razina produktivnosti opažena je u uvjetima visoka zavisnost - jedan radnik, a najniža razina produktivnosti je bila u uvjetima niska zavisnost - tri radnika. Rezultati su objašnjeni pozivanjem na različite razine osobne odgovornosti koje se doživljavaju u četiri eksperimentalna uvjeta.

Normativna uvjerenja uče se tijekom procesa socijalizacije (pogledajte 3. poglavlje). U pokušaju da razlikuje kulturalna pravila od osjećaja pojedinaca, Schwartz je suprostavio socijalne norme s osobnim normama. Budući da se pojedinci razlikuju u odnosu na svoje socijalno učenje kulturalnih vrijednosti i pravila,

svaka osoba ima jedinstveni set individualnih vrijednosti i normativnih vjerovanja. Norme se temelje na vrijednostima koje imaju više faceta. Schwartz i Bilsky (1987, str. 551) definiraju vrijednosti kao vjerovanja koja se odnose na poželjne ciljeve, transcendiraju specifične situacije, vode odabir i vrednovanje događaja i poredana su po relativnoj važnosti. Na osnovi podataka iz sedam zemalja Schwartz i Bilski (1990) izveli su sedam tipova socijalnih vrijednosti uključujući prosocijalno područje. U kasnijoj Schwartzovoj raščlambi (1992) prosocijalni vrijednosni tip bio je podijeljen na dva podtipa, na dobronamjernost i univerzalizam: "Dobronamjernost se usmjeruje na dobrobit bliskih osoba u svakodnevnim interakcijama" (str. 11), dok se univerzalizam odnosi na "razumijevanje, uvažavanje, toleranciju i zaštitu dobrobiti svih ljudi" (str. 12). Dok se dobronamjernost odnosi na bliske odnose, univerzalizam uključuje socijalnu pravdu i prosocijalnu posvećenost u širem socijalnom okružju. Dok bi se, na primjer, istraživanje socijalne odgovornosti moglo podvesti pod vrijednost dobronamjernosti, istraživanja pravičnosti i **egzistencijalne krivnje** blisko su povezana s univerzalizmom.

Što podstiče prosocijalne akcije? Kojim se procesom vrijednosti pretvaraju u djelovanje? Aktivaciju prosocijalnog ponašanja opisali su Schwartz i Howard (1981), koji predlažu model altruizma u kojem je specificiran slijed pet koraka:

pažnja → motivacija → evaluacija → obrana → ponašanje

Prvi korak događa se kad osoba postane svjesna da drugi trebaju pomoć. Faza pažnje uključuje prepoznavanje uznemirenosti, odabiranje efektivne altruističke akcije i samoatribuciju o vlastitoj sposobnosti. Iduća faza odnosi se na konstrukciju osobne norme na osnovi socijalnih vrijednosti (kao što su dobronamjernost, odgovornost i pravičnost), a nakon toga generiranje

Egzistencijalna krivnja je pojam srodan pojmu interpersonalne krivnje koji se odnosi na generalizirane osjećaje krivnje zasnovane na percepciji vlastitih privilegija. Osoba se, premda sama nije učinila ništa loše, može osjećati krivom zbog toga što joj ide bolje nego drugima.

solidarnosti unutar vlastite zajednice i stavova prema ljudima iz drugih grupa, za koje im čini se da zaslužuju manje pomoći (Hoffmann, 1990). Veliki broj istraživanja upućuje na to da pomaganje ovisi o rasi i izgledu žrtve (prema Kohler, 1977). Tipičan rezultat je da se više pomaže žrtvama koje su iste rase kao i pomagač, te žrtvama koje izgledaju kao osobe višeg statusa. Premda se općenito čini da su empatička briga i prosocijalno ponašanje jači prema pripadnicima vlastite grupe, ovo ograničenje može biti eliminirano ako je empatički efekt zasnovan na principu pravednosti, a osobito na principu potrebe. Rezultati istraživanja Montade i Schneidera (1991) upućuju na to da ljudi koji pristaju uz *princip potrebe*, prema kojem treba pomagati potrebite ljude, daju više iskaza o zamijećenoj nepravdi u zapošljavanju i jaču povezanost između vlastitih prednosti i prikraćenosti drugih, te izražavaju veću prosocijalnu predanost. Nasuprot tome, ljudi koji prihvaćaju *princip izjednačenosti* izražavali su manje prosocijalne usmjerenosti.

Socijalna odgovornost

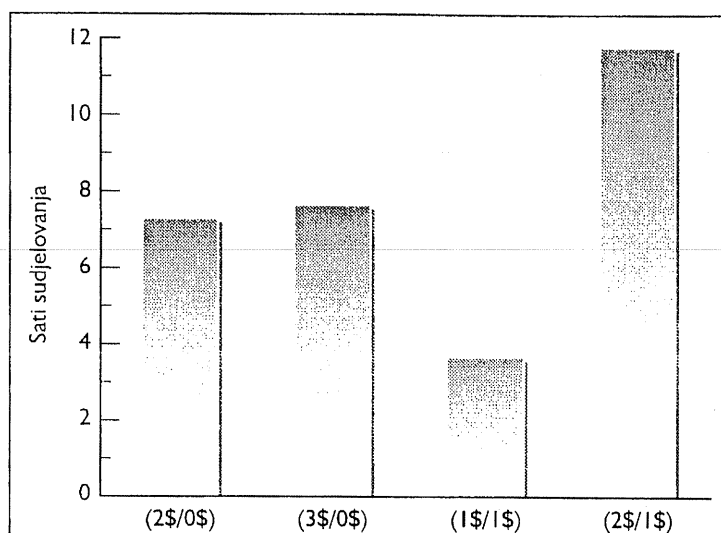
Mnoge društvene institucije ohrabruju prosocijalno ponašanje. Prosocijalno religijsko propovijedanje naglašava ideju milosrđa i "bratske ljubavi". Batson (1983) ističe da prosocijalno religijsko propovijedanje može proširiti altruističke tendencije, koje su opisali sociobiolozi i koje su po svom doseg u prilično uske (isključuju one koji nisu rodbina). Religija proširuje vlastitu grupu preko granica obitelji i daje mogućnost da se doživi "mi-osjećaj" s drugim članovima društva.

Prosocijalno ponašanje njeguje se i u obitelji. Empirijske studije upućuju na to da je prosocijalno ponašanje djece povezano s načinima na koje roditelji socijaliziraju djecu. Na primjer, Bar Tal, Nadler i Blechman (1980) ustanovili su da je prosocijalno ponašanje djece pozitivno povezano s načinima podrške koje koriste roditelji, uključujući pomaganje pri izradi domaćih zadaća. Nasuprot tome, uporaba stege (npr. fizičko kažnjavanje, socijalna izolacija) bila je negativno povezana s prosocijalnim ponašanjem.

Na osnovi ovih socijalizacijskih utjecaja (uključujući školu i dječju televiziju) djeca usvajaju generalizirane osjećaje o socijalnim obvezama i odgovornosti. Norma socijalne odgovornosti propisuje da pojedinci trebaju pomoći druge ljude, koji ovise o njihovoj pomoći. Berkowitz (1978) je pretpostavio da je prosocijalno ponašanje direktna funkcija osjećaja odgovornosti u socijalnim situacijama. Ranija istraživanja pokazala su da su ispitanici radili to više za svog partnera, što je o njima bio zavisniji. Pretpostavljalo se da je percipirana zavisnost pobuđivala normu socijalne odgovornosti, koja je zatim motivirala prosocijalne odgovore. Socijalna odgovornost zahtijeva, međutim, žrtve, koje se mogu izbjeći prenošenjem odgovornosti na ostale. Nazočnost drugih radnika pruža mogućnost **difuzije odgovornosti**.

Ova predviđanja provjeravana su u istraživanju koje se, kako je ispitanicima bilo rečeno, bavilo proučavanjem odnosa radnik - nadglednik. Ispitanicima je rečeno da oni imaju ulogu radnika. Njihova zadaća bila je praviti papirnate kutije prema uputama nadglednika. Rečeno je da će us-

Difuzija odgovornosti Socijalna inhibicija pomaganja prouzročena slabljenjem osjećaja odgovornosti u grupi promatrača nazočnih u nekoj hitnoj situaciji. Svaki pojedinačni član grupe osjeća se manje odgovornim da intervenira kada je u grupi nego kada je sam.

Prikaz 9.5 Spremnost na sudjelovanje u pokusu ovisno o pravičnom plaćanju, preplaćivanju i altruizmu (prema Milleru, 1977, pokus 2.). U uvjetima 2 dolara/0 dolara i 3 dolara/0 dolara svaki sat sudjelovanja bio je plaćen 2 dolara i 3 dolara. U uvjetima 1 dolar/1 dolar i uvjetima 2 dolara/1 dolar za svaki sat sudjelovanja ispitanici su bili plaćeni po 1 dolar ili 2 dolara, a 1 dolar išao je siromašnoj obitelji.

Ovi rezultati doveli su do više zaključaka: kao prvo, dodatni poticaj od jednog dolara u uvjetima preplaćivanja samo je minimalno povisio čestinu suradnje. Kao drugo, dodatni dolar povećao je značajno čestinu suradnje ako je služio kao altruistički podsticaj, koji nije ugrožavao studente osobne standarde o tome što on/a zaslužuje - altruizam je jak odgovor ako nekoj osobi ne krši njenu normu o pravičnom plaćanju vlastitog truda. Kao treće, altruizam je bio potisnut ako je značio kršenje osobnih standarda o zaslužnosti. Dobivanje samo jednog dolara za vlastiti rad čini se da je reduciralo suradnju čak i ako je jedan dolar išao siromašnima.

Millerovi (1977) rezultati mogli bi se sumirati u dvostupanjski model egoizma-altruizma. Ljudi uzimaju u obzir to što drže svojim pravičnim udjelom. Usto, ljudi doživljavaju empatičke afekte i djeluju altruistički (na osnovi ispunjene osobne pravičnosti) ako se čini da je sudbina

drugih nepravično loša. Očigledno, teško je ponašati se altruistički kad je nečiji osobni pravedan tretman doveden u pitanje. Nasuprot tome, ljudi koji percipiraju kao pravično ono što se njima samima događa, vrlo su osjetljivi u odnosu na percipiranu nepravdu u nečijem odnosu prema drugim ljudima (prema Hoffmann, 1990). Ovaj model ima važne implikacije u praksi. Na primjer, spremnost da se bude neplaćeni darovatelj krvi trebala bi biti viša među osobama koji svoju osobnu sudbinu percipiraju kao pravičnu kada se usporede s osobama koji vjeruju da se s njima postupa nepravedno.

Usto, teoretske implikacije za predmet altruističke su očigledne. Izvorno altruistička motivacija ulazi u igru nakon ispunjavanja egoističnih aspiracija, koje se odnose na pravičnost nečije vlastite pozicije u socijalnom sustavu. Ishodi koji padaju ispod razina osobnih standarda pravičnosti pobuđuju egoističnu orijentaciju koja je dominantnija od altruističkih motiva.

S gledišta socijalnih sustava u obzir se uzimaju facilitirajući i inhibirajući utjecaji na prosocijalno ponašanje. Inhibirajući utjecaji odnose se na norme koje podupiru egoističku orijentaciju. Na primjer, u mnogim situacijama prisutne su normativne barijere protivne pomaganju. Gruder, Romer i Korth (1978) opisuju normu samodovoljnosti koja implicira da je žrtva na prvom mjestu trebala voditi računa o samoj sebi. Ako se žrtva ponašala nemarno, poriv da joj se pomogne može biti potisnut. Čini se da norma samodovoljnosti prevladava na mnogim mjestima.

Neke druge socijalne norme također mogu inhibirati altruističko ponašanje. Na primjer istraživači međugrupnih odnosa izvijestili su da u mnogim društvima postoji jak utjecaj unutargrupne/izvangupe pristranosti (pogledajte 15. poglavlje). Kod ljudi obično postoji suprotnost između

skih i američkih dobrovoljnih davatelja postajala je još internalnijom kako je broj ranijih davanja rastao, dok je motivacija plaćenih davatelja postala eksternalnijom među onima koji su naveli veći broj ranijih davanja.

Sažeto, ovi rezultati upućuju na to da samo *dobrovoljni davatelji* razvijaju darovateljski identitet i jaku internalnu motivaciju da pomognu. Dakle, opravdano je zaključiti da prosocijalno ponašanje u praksi može biti poduprto atribucijskom preobukom usmjerenom na pojam o sebi kao o altruističnoj osobi.

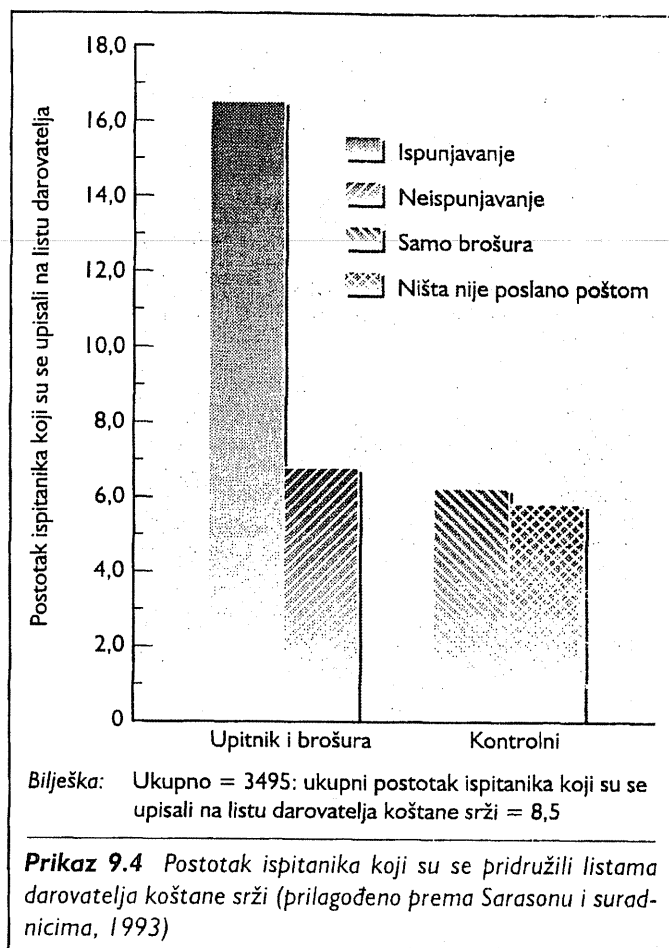
Proučavanje prosocijalnog ponašanja u socijalnim sustavima

Prosocijalno ponašanje često se događa unutar socijalnih sustava. U socijalnom sustavu postoji zajednički skup vjerovanja i uvjerenja koji upravlja ponašanjem pojedinačnih sudionika. Stajalište o socijalnim sustavima ima paralelu u Batsonovu altruističko-motivacijskom pristupu i u pristupu Piliavine o darovateljskom identitetu, jer se pretpostavlja da pojedinačni odgovori nisu u potpunosti određeni pojedinačnim troškovima i nagradama. Umjesto toga očekuje se da će pojedinci reagirati oslanjajući se na konsenzusom ustanovljene norme u socijalnim okruženjima (prema Milgram i sur., 1986; Schmitt, Dube i Leclerc, 1992).

Norme pravičnosti

Ljudi se ravnaju po normativnim očekivanjima o razini dobitaka i gubitaka koje oni, po svom mišljenju, osobno zaslužuju. Usto ljudi imaju *vjerovanje u pravedan svijet*, koje tvrdi da ljudi dobivaju ono što zaslužuju (Lerner, 1980). Rezultat je da se norme pravičnosti primjenjuju i na vlastite i na tuđe privilegije i lišavanja. Specifično, pretpostavlja se da gledanje prikraćenosti drugih kod promatrača pobuđuje empatičke afekte (Hoffmann, 1990).

Odnos između pravičnog plaćanja, preplaćivanja i altruizma prema prikraćenim ljudima proučavan je u jednom Millerovu pokusu (1977), koji je također zanimljiv jer baca novo svjetlo na problem altruističke motivacije. Ispitanicima je dana mogućnost da zarade novac sudjelovanjem u pokusu u četiri uvjeta. (1) Svaki sat bio je plaćen 2 dolara (ovaj iznos bio je propisan za Odsjek i zato primjeren unutar danog socijalnog sustava). (2) Svaki sat bio je plaćen 3 dolara (što je značilo relativno preplaćivanje, ako se usporedi s normom od dva dolara). (3) Svaki sat bio je plaćen 2 dolara, međutim 1 dolar plaćen je studentu, a 1 dolar poklonjen je siromašnoj obitelji, koja nije imala novaca (dakle student je dobivao manje ako se ponašao altruistički). (4) Svaki sat bio je plaćen 3 dolara, 2 dolara bila su plaćena studentu, a 1 dolar bio je poklonjen siromašnoj obitelji (u ovim uvjetima studenti su dobivali što su on/a zaslužili prema normativnim standardima i istovremeno su se ponašali altruistično). Glavni odgovor na zavisnoj varijabli - broj sati provedenih u eksperimentu - značajno se razlikovao u četiri zadana uvjeta: spremnost za suradnju bila je vrlo niska u okviru prvog uvjeta, a prilično visoka u okolnostima četvrtog uvjeta (pogledajte Prikaz 9.5).

brošuram) i odgovorile na upitnik o altruizmu bile spremnije staviti svoje ime u registar darovatelja koštane srži od osoba koje nisu dobile odgovor na davanje krvi, ali su pročitale brošuru koja sadrži pozitivnu povratnu informaciju osoba koje nisu odgovorile na upitnik (Sarason i suradnici, 1993; pogledajte Prikaz 9.4).

Prema stajalištu socijalnog učenja (pogledajte Rushton, 1980) moglo bi se reći da je primljeni izraz zahvalnosti za njihovo altruističko ponašanje i ispunjavanje upitnika moglo ojačati vjerovanje darovatelja krvi da su dio posebne grupe ljudi koji "stvarno doprinose zajednici". Ovo objašnjenje blizu je stajališta teorije samopercepcije (Cacioppo i Gardner, 1993). Primajući pozitivnu povratnu informaciju koja kaže "da su darovatelji krvi posebne osobe koje centar za prikupljanje krvi iznimno cijeni" i vraćajući upitnik, ljudi su navedeni misliti o sebi kao građanima koji su odgovorni i spremni pomoći. Istraživanje upućuje na to da internalno usmjereno priznanje, koje slijedi nakon altruističnog ponašanja, a koje ciljanu osobu opisuje kao onu koja je spremna pomoći, inducira pojam o sebi kao o altruističnoj osobi, što povratno povećava broj budućih altruističnih reakcija (Grusec i Redler, 1980).

Piliavin (1986) se bavila hipotezom da, ovisno o socijalnom kontekstu, motivi i pojam o sebi darovatelja krvi mogu biti različiti. Ona je usporedila američki sustav "odgovornosti u zajednici" u kojem darovatelji nisu motivirani nikakvom materijalnom nagradom, s poljskim sustavom dobrovoljnog darivanja u kojem darovatelji nisu plaćeni, ali dobivaju neke druge povlastice (kao što je jedan dan plaćenog dopusta), kao i s poljskim plaćenim sustavom u kojem su darovatelji plaćeni za davanje krvi. Općenito se može reći da rezultati pokazuju da su psihološke determinante namjere da se daruje krv vrlo slične i u američkom sustavu i poljskom dobrovoljačkom sustavu. Na primjer, za dobrovoljne davatelje samodefinicija kao redovitog darovatelja i motivacija da se daruje krv bile su značajni prediktori namjere da daruju krv unutar sljedećih šest mjeseci. Usto, samoisticanje identiteta darovatelja krvi (mjereno česticom kao što je "Meni to što sam darovatelj krvi znači više nego samo davanje krvi") jest značajan prediktor za davanje krvi u budućnosti. I na kraju, aktualno ponašanje darivanja unutar sljedećih šest mjeseci bilo je jako pod utjecajem namjere (podaci o vezi namjere i ponašanja bili su dostupni samo za američke ispitanike).

Nasuprot tome, sklop rezultata za davatelje unutar poljskog plaćenog sustava bio je znatno drugačiji. Oni su više naglašavali vanjske motive, uključujući socijalni pritisak i socijalno odobravanje. Usto, motivacija polj-

“jedno prema tri” predviđanje: dok je čestina pomaganja bila 18 posto u jednostavnom povlačenju i nesličnim stavovima, proporcija pomagača bila je mnogo veća u tri ostala uvjeta (pogledajte prikaz 9.3) Ovaj sklop rezultata reprezentativan je za mnogo-brojne pokuse koje su proveli Batson i suradnici (usporedite Toi i Batson, 1982).

Središnja ideja u podlozi Batsonovih tvrdnji jest da ispitanici koji izvještavaju da kao odgovor na kriznu situaciju ponajprije osjećaju neugodu, djeluju situacijski specifično, dok ispitanici koji izvještavaju da pretežno osjećaju empatičku zabrinutost djeluju altruistički, nezavisno od situacijskih ograničenja (Batson i ostali, 1981). Ovaj sklop rezultata slaže se s hipotezom empatija - altruizam, koja tvrdi da empatija motivira altruizam (Batson, 1981). Empatijska zabrinutost kao varijabla ličnosti može se izjednačiti sa stalnom altruističkom motivacijom, dok se stalno prevladavanje osobne neugode može smatrati trajnom egoističkom orijentacijom.

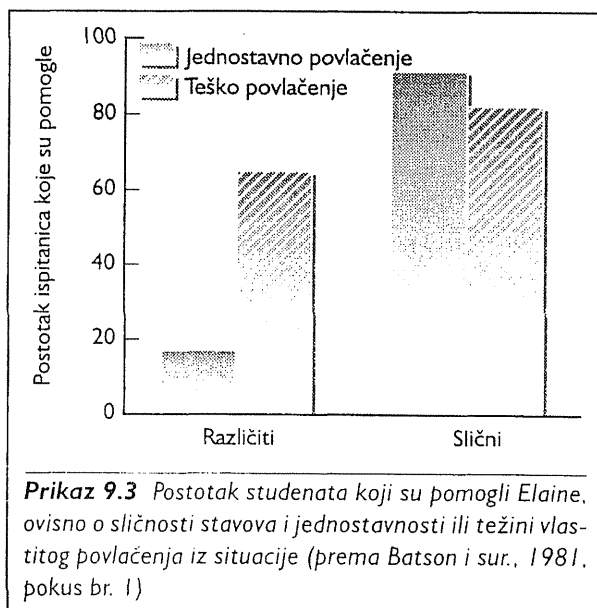
Dva istraživanja Cialdini i suradnika (1987), koja su djelomična replikacija pokusa Batesona i suradnika, pobuđuju sumnje u odnosu na mogućnost generaliziranja navedenih rezultata. Oni su našli da su ispitanici u uvjetima duboke empatije pokazivali nisku čestinu pomaganja ako su dobili dodatni financijski poticaj. Dokaze da nije tako pružili su Bateson i suradnici (1989), koji su pokazali da empatični ispitanici koji su očekivali da će im se raspoloženje popraviti, nisu smanjili svoju spremnost da pomognu Elaine.

Čini se da sklop rezultata “jedno - prema - tri” nastaje samo u specifičnim uvjetima i da je teško empirijski provjeriti teorijsku distinkciju između egoistički i altruistički motiviranog pomaganja (pogledajte Batson i ostali, 1988). Empatična briga sigurno pretpostavlja postavljanje u poziciju žrtve i dijeljenje njezine patnje. Istovremeno smanjivanje patnji žrtve ublažava negativne osjećaje pomagača, što je tipično praćeno osjećajem olakšanja.

Atribucija i prosocijalni pojam o sebi

Što se događa ako vam netko kaže da “stvarno pridonosite zajednici” i da ste netko “tko zaista želi pomoći drugima”? Takve poruke su dio strategija atribucijske preobuke koja je usmjerena na mijenjanje pojma o sebi ciljane osobe (Foersterling, 1985). Dok prisustvovanje nevoljama drugih može povećati empatičku brigu, strategije usmjerene na atribucijski stil mogu unaprijediti altruistički pojam o sebi. Poznato je da preobuka u atribuciji može povećati spremnost i volju ljudi da se uključe u socijalno poželjne aktivnosti (Miller, Brickman i Bolen, 1975). Ova mogućnost mijenjanja atribucijskog stila osobito je relevantna za strategije povećavanja čestine altruističkog ponašanja.

U istraživanjima s potencijalnim darovateljima koštane srži nađeno je da su osobe koje su dobile pozitivnu reakciju za sudjelovanje u davanju krvi (centar za prikupljanje krvi izrazio je zahvalnost i priznanje jednom

Zašto primateljevo tužno raspoloženje povećava pomaganje među potencijalnim darovateljima s orijentacijom na odnose u zajednici? Clark i ostali (1987) sugeriraju da su promatrači usmjereni na odnose u zajednici skloniji njegovati druge koji su u tuzi (jer su disponirani da vode računa o potrebama drugih), a posljedica toga je da imaju izraženiji osjećaj empatije. Koncept empatije igra važnu ulogu jer može biti genuino altruistički motiv koji ide dalje od egoističnih namjera. Dok su razvojni psiholozi zainteresirani za porijeklo i socijalizaciju empatijskih briga za druge (Zahn-Waxler i Radke-Yarrow, 1990), socijalni psiholozi prvenstveno su zainteresirani za problem altruizma utemeljenog na empatiji

Altruizam utemeljen na empatiji

Veći dio Batsonovih istraživanja (1987) usmjeren je na pitanje da li je prosocijalno ponašanje motivirano altruističkim ili egoističkim motivima. Altruistički motiv izjednačen je s empatijom, koju pobuđuje briga za dobrobit drugih. Empirijski dokazi pokazuju da su empatija i prosocijalno ponašanje u pozitivnoj korelaciji (Eisenberg i Miller, 1987).

Kako eksperiment može ponuditi odgovor na pitanje je li prosocijalno ponašanje motivirano altruistički ili egoistički? Osnovna ideja je suočiti ispitanike sa žrtvom i ponuditi im mogućnost da se udalje iz situacije. Ako su ljudi egoistički motivirani, mogu preferirati alternativu bijega, jer im ona dopušta da reduciraju negativno uzbuđenje koje može biti pobuđeno nazočnošću žrtve. Nasuprot tome, za ljude motivirane empatijom manje je vjerojatno da će napustiti situaciju, jer će njihova želja da ublaže patnju žrtve postojati i nakon što se udalje. U eksperimentu koji su proveli Bateson i sur. (1981) studentice prve godine psihologije opažale su Elaine, pomoćnicu eksperimentatora, koja je prividno dobivala električne šokove. U drugom pokušaju ona se ponašala kao da jako pati zbog šokova, pa ju je zbog toga eksperimentator pitao da li će biti sposobna nastaviti pokus. Nakon toga eksperimentator je pitao opažača, stvarnu ispitanicu u eksperimentu, da li bi ona htjela nastaviti pokus u kojem je sudjelovala Elaine, preuzimajući ulogu žrtve šoka.

U jednoj vrsti uvjeta ispitanice su vjerovale da je Elaine imala puno stavova sličnih njihovima. U drugim uvjetima ispitanice su vjerovale da je Elaine imala stavove suprotne njihovim. Bateson i ostali su pretpostavili da će *visoka sličnost stavova* povećati altruističku motivaciju, dok će *niska sličnost stavova* poticati egoističku motivaciju. (Druga uobičajena manipulacija empatije počiva na uputi da se suosjeća sa žrtvom, suprotno uputi da se žrtvu samo promatra: pogledajte Fultz i drugi, 1986; Toi i Batson, 1982). Usto, manipulirana je i težina povlačenja iz situacije. U *uvjetima jednostavnog povlačenja* ispitanice su znale da sobu za opažanje mogu napustiti nakon drugog pokušaja, što je značilo da neće morati gledati Elaineinu nevolju, ako ona nastavi s pokusom. U *uvjetima teškog povlačenja* iz situacije ispitanice su dobile uputu da opažaju žrtvu cijelo vrijeme, sve do kraja pokusa.

Hipoteza je bila da će ispitanice oklijevati pomoći Elaine ako su bile u uvjetima jednostavnog povlačenja - različitih stavova. U svim ostalim uvjetima čestina pomaganja trebala je biti visoka. Rezultati su potvrdili ovo

Sa stajališta teorije razmjene ljudi su motivirani da izvući za sebe što je moguće više pozitivnih posljedica. Prema teoriji međuzavisnosti ljudi ovise jedni o drugima. Dodatno se pretpostavlja da ljudi ulaze u procese razmjene da bi postigli neke dobitke, nagrade i priznanja. U svojoj teoriji međuzavisnosti, Kelley i Thibaut (1978) dopuštaju mogućnost da međuzavisne osobe odnose razmjene, koji se zasnivaju na dobicima i troškovima, pretvore u prosocijalno ponašanje. Kelley i Thibaut objašnjavaju da za međuzavisne osobe može biti uzajamno poželjno da izvedu *prosocijalne transformacije*. Vjerojatnost prosocijalnih transformacija ovisi o mnogim čimbenicima. U dijelu teksta koji slijedi razmatramo tri pitanja: razliku između razmjene i odnosa u zajednici, ulogu empatije kao altruističke emocije i razvoj prosocijalnog pojma o sebi na osnovi atribucijskog preodgoja.

Interpersonalni odnosi mogu biti ili bliski ili površni. U bliskim odnosima (kao što je odnos prijatelja), ali ne i u površnim odnosima, ljudi naglašavaju solidarnost, interpersonalnu harmoniju i kohezivnost. Usto, u bliskim odnosima priznanja za uspješan uradak u nekoj zadaći distribuiraju se prema načelu jednakosti, dok se u površnim odnosima priznanja distribuiraju prema tome koliko je svaka osoba pridonijela zadaći (na osnovi načela jednakosti; usporedite Bierhoff, Buck i Klein, 1986).

Sličnu distinkciju povukli su Mills i Clark (1982; pogledajte također Clark i Mills, 1993), koji su suprotstavili odnose *razmjene* i odnose *zajednice*. Primjeri za *odnose razmjene* su odnosi s nepoznatim osobama i poznanicima, a *odnosi zajednice*, prema njima, odgovarali bi odnosima između prijatelja, članova obitelji ili romantičnih partnera. U odnosima razmjene ljudi nastoje izvući što više koristi, a u odnosima zajednice se brinu i o dobrobiti drugih osoba. Dakle, valjano je pretpostaviti da su u odnosima razmjene ljudi motivirani egoističnim motivima, a u odnosima u zajednici motivirani su željom da ublaže patnju žrtve.

U *odnosima razmjene* ljudi nastoje postići ravnotežu između dobitaka i troškova. Privlače ih dobiti i izbjegavaju troškove. U skladu s ovim opisom, empirijske studije pokazuju da ljudi u odnosima razmjene odgovaraju pozitivno na uzvraćanje za počinjena dobročinstva i da pažljivo prate pojedinačne doprinose zajedničkoj zadaći (Clark, 1984). U *odnosima zajednice* pojavljuje se drugačiji sklop rezultata. U jednom eksperimentu studenti su navedeni da vjeruju da bi jedan student mogao trebati njihovu pomoć. Studenti koji su bili u odnosu zajednice s drugim studentom posvetili su više pažnje potrebama drugog i kada nije bilo prilike očekivati uzvraćanje (uspoređeno sa studentima koji su bili u odnosu razmjene; Clark, Mills i Powell, 1986). Nasuprot tome, kada su ispitanici očekivali da uzvrate drugoj osobi u kasnijem dijelu pokusa, vođenje računa o potrebama druge osobe bilo je jednako pažljivo i u odnosima razmjene i u odnosima u zajednici.

Ovaj sklop rezultata čini se pokazuje da su ljudi u odnosima zajednice spremni pomoći više od ljudi u odnosima razmjene ako se ne očekuje nikakav "daj-i-uzmi" oblik ponašanja. Ovaj zaključak podupiru rezultati dodatnih istraživanja, koji pokazuju da su ljudi spremniji pomoći u odnosima zajednice nego u odnosima razmjene i da je ovaj efekt jači kad je primalac pomoći u tužnom raspoloženju (Clark i suradnici, 1987).

Iz ove perspektive osjećaji nose informacijsku vrijednost koja može biti zamjena za brižljivo analitičko razmišljanje. Pozitivni osjećaji mogu npr. obavijestiti osobu da je okolina u kojoj se trenutno nalaze sigurno mjesto (Schwartz, 1990). Iz ove perspektive je razumljivo da ispitanici u pozitivnim raspoloženju odgovaraju više altruistički, jer raspoloženje može signalizirati da je situacija sigurna i pod kontrolom. Model osjećaja kao informacije jednostavno implicira da sudionici uzimaju svoje raspoloženje kao pokazatelj sigurnosti dane situacije. Budući da su altruistični odgovori potisnuti signalima opasnosti (Cacioppo i Gardner, 1993), relativna odsutnost opasnosti izvedena iz dobrog raspoloženja može potaknuti altruističko ponašanje.

Forgas (1992) sumira relevantna istraživanja ukazujući na asimetričnost rezultata istraživanja u odnosu na negativne i pozitivne utjecaje raspoloženja. Čini se da je učinak pozitivnog raspoloženja jači i konzistentniji od učinka negativnih raspoloženja. Iz evolucijske perspektive moglo bi se reći da *loše raspoloženje* signalizira probleme i moguću opasnost (Schwartz, 1990). Zbog toga je opravdan zaključak da loše raspoloženje u stanju visoke usmjerenosti na sebe podriva altruističke tendencije podižući percipiranu cijenu intervencije. Neki od empirijskih rezultata u skladu su s ovim predviđanjem. Na primjer, Underwood, Froming i More (1977) našli su da djeca kojima je dobro raspoloženje inducirano uputom "misli na zabavu" poklanjaju u dobrotvorne svrhe više novaca od djece u kontrolnoj situaciji. Nasuprot tome, djeca kojoj je inducirano loše raspoloženje uputom "misli na nešto tužno" poklanjaju manje novaca od djece u kontrolnoj grupi. Zapažen je linearni porast altruizma od djece u tužnim, preko djece u kontrolnim do djece u sretnim uvjetima.

Suprotno od ovoga, ispitanici koji se stave u perspektivu druge osobe koja je žalosna (empatički razlozi) prilično su spremni za pomoć (vidite Rosenhan, Salovey, Karylovski i Hargis, 1981). Zašto su ove osobe, koje posredno doživljavaju loše raspoloženje, spremne pomoći? Mogući odgovor je da nesretna sudbina drugih pobuđuje proces socijalne usporedbe, koji upućuje na relativno blagostanje potencijalnog pomagača.

U svojoj meta-analizi, uspoređujući negativne i neutralne uvjete raspoloženja, Carlson i Miller (1987; pogledajte također Miller i Carlson, 1990) našli su da je **interpersonalna krivnja**, kao posebna negativna emocija, stalno podizala razinu pomaganja (vidite i Bierhoff, Lensing i Kloft, 1988, koji su izvijestili o potkrijepljujućim dokazima iz studija provedenih u Njemačkoj). Sažeto, čestina pomaganja je najviša ako je sudionik povrijedio drugu osobu (krivica u odnosu na drugu osobu), a najniža je ako je druga osoba povrijedila sudionika (viktimizacija).

Interpersonalna krivnja

Negativni osjećaji o sebi samom koji proizlaze iz spoznaje da smo odgovorni za stres ili štetu počinjenu drugim ljudima.

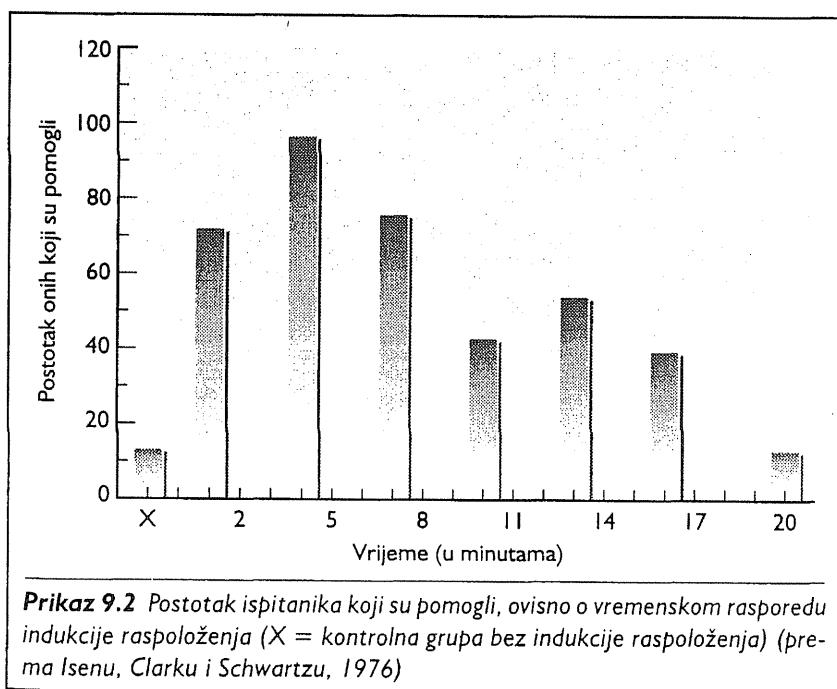
Interpersonalni pristup

Ponašanje pomaganja utkano je u interpersonalne odnose. Javlja se pitanje može li interpersonalna perspektiva ponuditi nove uvide u motive prosocijalnog ponašanja. Na primjer, da li postoji razlika kada se pomaže prijateljima i kada se pomaže nepoznatim osobama?

paket potrepština za pisanje kao poklon za kućnu uporabu. Kratko vrijeme nakon toga imali su telefonski poziv koji je prividno bio poziv na krivi broj. Od ispitanika je traženo da pomognu onome tko ih je nazvao tako da za njega nazovu neki broj. Telefon je zvonio 1, 4, 7, 10, 13, 16 ili 20 minuta nakon prvog kontakta. Rezultati koji su navedeni na prikazu 9.2 pokazuju da je poziv bio visoko uspješan ako je obavljen 1, 4 ili 7 minuta nakon davanja poklona (u prosjeku 83% ispitanika obavilo je zadaću). Kod poziva nakon 10, 13 ili 16 minuta čestina odgovora pala je na oko 50%. Konačno, u uvjetima od 20 minuta samo je 12% ispitanika nazvalo zatraženi telefonski broj, što je čestina odgovora bliska rezultatima u kontrolnim uvjetima, u kojima nije primljen nikakav poklon.

Ovi rezultati mogli bi biti objašnjeni modelom "bojenja temeljnim osjećajima" (engl. affect-priming model), koji su razvili Bower (1981) i Forgas (1992). U ovom modelu informacijska uloga raspoloženja objašnjena je kao selektivna aktivacija i povećana dostupnost sadržaja pamćenja sukladnih raspoloženju. Dobro raspoloženje može pobuditi pozitivne misli koje uključuju pozitivno obojene aktivnosti kao što je prosocijalno ponašanje.

Drugi pristup koji je usmjeren na informacijsku ulogu raspoloženja je model osjećaja kao informacije, koji je razvio Schwartz (1990, pogledajte također 5. poglavlje). U ovom pristupu pretpostavlja se da osobe slijede heuristiku "Kako se ja osjećam s tim u vezi?", u smislu da se prisutno raspoloženje rabi kao dio informacije koji je integriran u cjelokupno prosuđivanje. Suprotno modelu "bojenja temeljnim osjećajima", model osjećaja kao informacije prvenstveno je primjenjiv na pojednostavljenu obradu informacija na osnovi heuristike. Ako, na primjer, neku osobu upitate da procijeni drugu osobu, ona se može jednostavno pozvati na svoje osjećaje prema toj osobi.

razumijeti kao rezultat prirodne selekcije ako on prije povećava nego smanjuje mogućnost jedinke (ili njezine rodbine) da se reproducira.

Razmotrimo najprije selekciju srodnika: reproduktivni uspjeh pojedinca (znači, ukupna adaptivna vrijednost) ovisan je o distribuciji njegovih ili njenih gena u sljedećoj generaciji. Ukupna adaptivna vrijednost je zbroj pojedinčevih vlastitih reproduksijskih uspjeha (direktna adaptivna vrijednost) i proporcije reproduksijskih uspjeha rođaka koja je pobuđena altruističkim ponašanjem jedinke (indirektna adaptivna vrijednost; Hamilton, 1964). Na primjer, koeficijent srodnosti između braće i sestara je 1/2. Dakle, nečiji geni mogu biti favorizirani povećavanjem vjerojatnosti preživljavanja braće i sestara. Samopožrtvovanje za dobrobit rodbine može reducirati direktnu adaptivnu vrijednost, ali i povećati adaptivnu vrijednost ostalih.

Prosocijalno ponašanje nije, međutim, ograničeno na rođake. Trivers-ova (1971) teorija recipročnog altruizma objašnjava prosocijalno ponašanje među nesrodnicima. Osnovna postavka teorije je da je prosocijalno ponašanje favorizirano prirodnom selekcijom ako slijedi princip reciprociteta i ako je cijena koštanja za pomagača manja od koristi za onoga tko prima pomoć. Princip recipročnog altruizma zasnovan je na činjenici da je za Tanju vrijedno da štiti Šteficu ako to znači da druge osobe (kao Štefica) štite Tanju.

Ako je cijena za pomagača niska, a koristi za primatelja pomoći su visoke, recipročni altruizam može biti koristan. Problem je s ovom vrstom altruizma da primatelj pomoći na njega možda ne može odgovoriti. Na primjer, primatelj pomoći može biti zainteresiran da iskoristi altruističke namjere drugih. Dakle, recipročni altruizam može biti limitiran na određene okolnosti (Volland, 1993): visoki stupanj povjerenja između pomagača i primatelja pomoći, stabilnost grupnog članstva, dugotrajnost grupe i visoki stupanj prepoznatljivosti među članovima grupe. Općenito, ovo su uvjeti koje povećavaju vjerojatnost uzajamne podrške i smanjuju opasnost zlorabe altruističkih reakcija.

Individualistički pristup

Individualistički pristup prosocijalnom ponašanju ovdje predstavljamo teorijama i istraživanjima o odnosu između stanja raspoloženja i pomaganja. Općenito, učinak dobrog raspoloženja i lošeg raspoloženja na pomaganje prilično je različit.

Empirijska istraživanja pokazuju da *pozitivno raspoloženje* potiče pomaganje, pri čemu su pozitivna raspoloženja bila izazvana ili uspjehom ili razmišljanjem o sretnim doživljajima. Na primjer, djeca u sretnom raspoloženju imaju sklonost da više daju u dobrotvorne svrhe (Isen, Horn i Rosenhan, 1973, 1. pokus) ili da više dijele s ostalima (Rosenhan, Underwood i Moore, 1974) nego djeca u neutralnom raspoloženju. Pozitivni odnos između dobrog raspoloženja i pomaganja potvrđen je u meta-analizi Carlsona, Charlina i Millera (1988).

Efekti dobrog raspoloženja na pomaganje relativno su kratkotrajni. U terenskom istraživanju (Isen, Clark i Schwartz, 1976) ispitanici su primili

moć. Studenti su mogli birati između 0 i 12 polusatnih sesija. U prosjeku studenti su volontirali 3.71 puta. U ponovljenom ispitivanju prosječna razina altruizma bila je 4.40 sesija. Ukratko, ovi rezultati pokazuju da je opća razina spremnosti za pomaganje viša nego bi neki pesimisti mogli pretpostaviti. Spremnost da se 2 sata radi za ljude u nevolji je bitan doprinos koji bi trebalo shvatiti kao pokazatelj da ljudi imaju sklonost da budu altruistični u mnogim situacijama.

Kao primjer navodimo TV reportaže o izgladnjeloj djeci u Etiopiji koje su potaknule veliku pomoć. U vrijeme egoizma takva izdašna velokodušnost diljem svijeta čini se prilično iznenađujućom. Drugo područje u kojem je prosocijalno ponašanje vrlo važno je dobrovoljno davanje krvi. Poznato je da potreba za krvnim produktima u bankama krvi neprestano raste. Nedavni skandali u Francuskoj i Njemačkoj, s krvlju zaraženem AIDS-om, svjedoče o delikatnosti problema. Važno pitanje za društvo je što to potiče darovatelje da prvi put daruju krv i koji čimbenici doprinose kontinuitetu njihove prosocijalne usmjerenosti? Iz više empirijskih istraživanja o onima koji krv daju prvi put i onima koji krv daruju redovito, zaključeno je da je prvo davanje obično motivirano eksternalnim čimbenicima (kao što je pritisak vršnjaka), dok redovni darovatelji to obično čine zbog internih čimbenika kao što su moralne obveze, samoodređenje i istinska altruistička skrb (Piliavin, Evans i Callero, 1984; pogledajte također istraživanje o darovateljima koštane srži od Sarasona i sur., 1993). Očigledno je da je problem stavova dobrovoljnih darovatelja vrlo važan za budući razvoj medicinskih usluga.

» Zašto ljudi pomažu jedni drugima?

Kako se može pojavu altruizma uključiti u teorije kao što su sociobiologija ili teorije međuzavisnosti, a koje su zasnovane na motivima egoizma? Nije li pomaganje drugih bez neposredne nagrade u neskladu s temeljnim pretpostavkama ovih teorijskih pristupa? Ovo su vodeća pitanja teorijske rasprave o altruizmu. U sljedećim odjeljcima rasprava je strukturirana na nekoliko razina analize: biološka razina, individualistička razina, razina međuzavisnosti i razina socijalnih sustava. U okviru ovih teorijskih analiza raspravljeno je više problema istraživanja altruizma: recipročnost u okviru sociobiološkog pristupa; uloga raspoloženja u okviru individualističkih pristupa; norme pravičnosti i **socijalne odgovornosti** u okviru pristupa utemeljenog na poimanju socijalnih sustava. Dodatno je uzeta u obzir razlika između egoistički i altruistički motiviranog prosocijalnog ponašanja. Postoji li na empatiji temeljen altruizam nasuprot sebičnijoj prosocijalnoj motivaciji?

Norma socijalne odgovornosti
Propisuje da ljudi trebaju pomagati druge koji su o njima ovisni.

Sociobiologija

Prirodna selekcija vođena je reproduktivnim uspjehom (Volland, 1993; pogledajte takođe 2. poglavlje). Ključna spoznaja je da se altruizam može

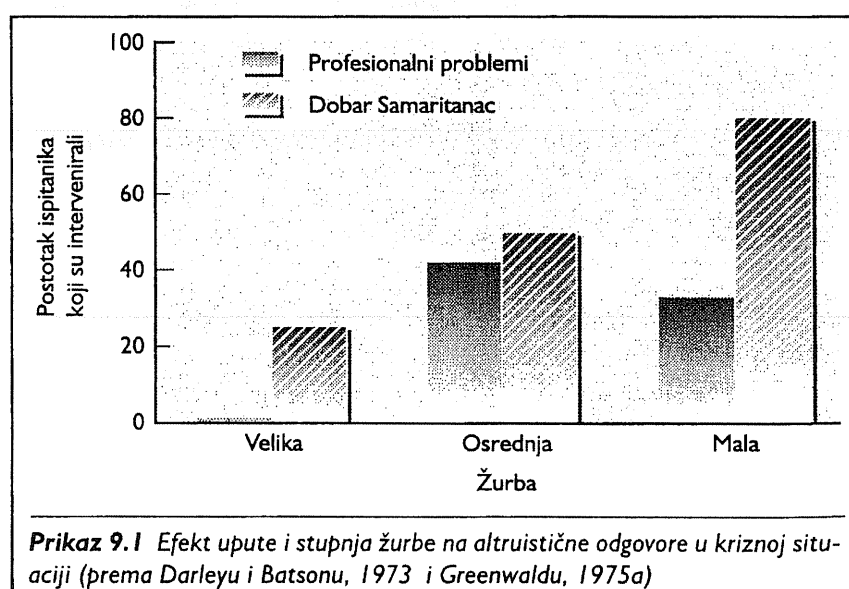
“vrijeme je novac”. U mnogim situacijama svakodnevnog života ljudi su u žurbi. Čekanje je frustrirajuće iskustvo. Dakle, na spremnost da se žrtvuje vrijeme za osobu u nevolji može se gledati kao na velikodušnost (Levine, 1987).

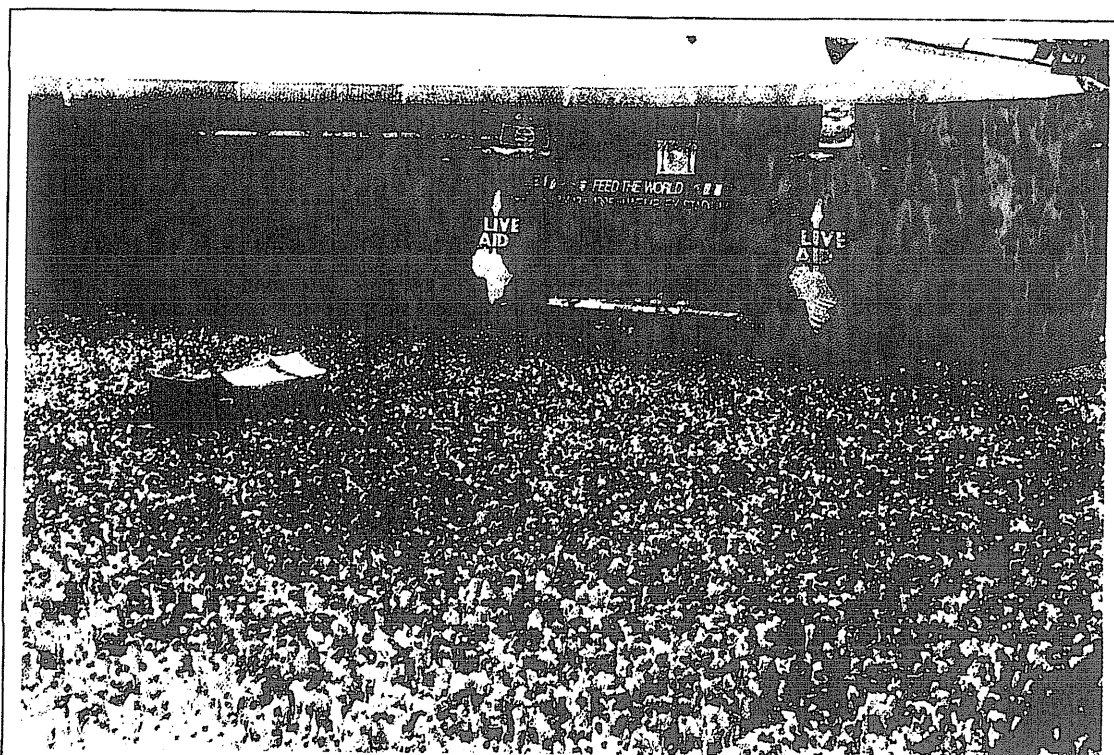
Darley i Batson (1973) su proveli pokus koji se dobro uklapa u ovaj okvir. Ispitanici su bili studenti teološkog seminara. Jedan dio studenata dobio je uputu da misli o profesionalnim problemima, a drugi dio je upućen da razmišlja o paraboli o dobrom Samaritancu. Dok su odlazili, eksperimentator je rekao da će kasniti (“O, Vi kasnite; očekivali su Vas prije nekoliko minuta”); da su došli na vrijeme (“Asistent Vas čeka, idite odmah k njemu”); ili da su došli prerano (“Molimo Vas da pričekate vani, ne bi trebalo dugo trajati.”).

Odlazeći studenti su nailazili na “žrtvu” koja je glumila pad na pod. U ovom istraživanju zavisnu varijablu predstavljao je postotak studenata koji su ponudili pomoć. Rezultati su sumirani u prikazu 9.1. Dok je uputa imala slabi efekt na altruizam – oni koji su trebali razmišljati o paraboli imali su sklonost da pomažu više – varijabla “žurba” imala je puno jači utjecaj. Općenito su studenti bili manje spremni pomoći kada su bili u “žurbi”. Rezultat je važan, jer razlog za žurbu nije bio previše ozbiljan.

Ovaj pokus pokazuje da prividno beznačajne varijable mogu imati važan utjecaj na altruistične odgovore. Rezultati Darleyeva i Batsonova pokusa također pokazuju koju razinu altruizma možemo očekivati u kriznoj situaciji koja uključuje samo jednog promatrača. Oko 42% ispitanika, koji su pomogli u neutralnoj situaciji, srednje užurbanosti, mogli bi biti manje ili više reprezentativni za razinu altruizma koji se može očekivati u komparabilnim realnim životnim situacijama (usporedite Latane i Nida, 1981).

O općoj razini altruizma može se također zaključiti i iz jedne druge studije (Bierhoff, 1983), u kojoj se od studenata tražilo da dobrovoljno sudjeluju u ispitivanju vremena reakcije. Oni su obaviješteni da će novac, koji se inače plaća ispitanicima, biti poklonjen djeci kojoj je potrebna po-

Slika 9.1 "Live Aid", koncert za pomoć gladnima Etiopije, moderan je primjer altruizma (Stadion Wembley, London, 14. srpnja 1985.)

motiva (kao što su moralne obveze, **empatija**, recipročnost, povećanje samopoštovanja i želja za priznanjem). U jednom empirijskom istraživanju na reprezentativnom uzorku od 2000 njemačkih ispitanika pokušali smo saznati nešto o motivima prosocijalnog ponašanja (Bierhoff, Klein i Kramp, 1990). Analiza sadržaja odgovora na pet pisanih scenarija nesreća koje su čitali naši ispitanici pokazala je da su povećanje samopoštovanja i moralne obveze najčešće spominjani motivi altruističnog ponašanja u korist žrtava prometnih nesreća. Uz ove, često su spominjani motivi bili empatija i recipročnost.

Osobito je zanimljivo razmotriti rezultate koji pokazuju motive koji mogu zakočiti altruistične odgovore. Čimbenici koji su spomenuti (npr. stres, opasnost, gubitak vremena i materijalni gubici) mogu se približno podvesti pod kategoriju *troškova pomaganja*. Dakle, ljudi obično misle da anticipacija negativnih posljedica reducira altruizam. Ovo se osobito odnosi na gubitak vremena, koji je najčešće navedeni razlog za nepomaganje. Drugi često spominjani čimbenici bili su opasnost, stres i nekompetentnost. Potvrđujući ove rezultate Snyder i Omoto (1992) izvještavaju u svom istraživanju na dragovoljcima za pomoć oboljelima od AIDS-a da psihološki troškovi dobrovoljnog rada, kao što su stigmatizacija i nelagoda, utječu na odluku da se prestane s dobrovoljnim radom.

Gubitak vremena dobar je primjer jer ilustrira inhibirajući utjecaj negativnih posljedica na altruizam. Pretpostavka da gubitak vremena reducira altruizam vjerodostojna je zbog osnovnog pravila u svakodnevnom životu

Empatija Emocionalno stanje jedne osobe koje korespondira s emocionalnim stanjem druge nazočne osobe. Ovo stanje osjećaja nastaje iz prihvaćanja perspektive druge osobe i razumijevanja njezinih emocija.

» Uvod

Današnji altruist može sutra biti pasivni promatrač: sve ovisi o socijalnoj situaciji. Ovo je poruka dobro poznatog članka o socijalnoj apatiji autora Latanea i Darleya (1969). Na primjer, ako jedna osoba djeluje altruistički ili pak egoistički, sva je prilika da će se i promatrači jednako ponašati (Rushton, 1980). Mnoštvo dodatnih situacijskih varijabli (kao što su broj promatrača i vremenski tjesnac) imaju snažan utjecaj na altruističko ponašanje. U ovom poglavlju izrazi *altruizam*, *prosocijalno ponašanje* i *pomažuće ponašanje* upotrijebljeni su u istom značenju.

Općenito, socijalni psiholozi predložili su dvije različite vrste definicija prosocijalnog ponašanja. Neke su isključile egoistički motivirano ponašanje (npr. **recipročnost**) i naglasile empatički motivirano ponašanje (kao prekidanje patnji žrtve). Drugi su tvrdili da je nepraktično definirati altruizam na osnovi pretpostavljenog motivacijskog stanja jer čini se da je nemoguće u svakom pojedinačnom slučaju zaključiti je li ponašanje motivirano empatički ili ne. U skladu s drugim pristupom, Berhoff (1990) je specificirao dva uvjeta koji definiraju prosocijalne reakcije: (1) *namjera da se pomogne* drugoj osobi i (2) *sloboda izbora* (npr. nepostojanje profesionalne obveze).

Recipročnost Norma da drugima trebamo činiti ono što oni čine nama. Recipročnost poziva da se pozitivno odgovara na povoljni tretman, a negativno na nepovoljni tretman. Prosocijalna recipročnost se javlja kad ljudi pomažu zato što se njima pomoglo. Tvrdi se da je recipročnost osnovni princip koji upravlja ljudskim ponašanjem.

» Primjeri prosocijalnog ponašanja

Altruistično ponašanje U evolucijskom smislu ono je definirano kao ponašanje koje pomaže blagostanje drugog pojedinca usprkos ugrožavanju blagostanja davatelja pomoći. U socijalnoj psihologiji izraz se odnosi na ponašanje poduzeto s namjerom da se pomogne drugoj osobi i onda kad davatelj pomoći može izabrati da to i ne učini.

Parabola o dobrom Samaritancu izvrstan je primjer **altruističnog ponašanja**. Dok Samaritančevo altruistično ponašanje nisu vidjeli promatrači, drugi oblici altruizma događaju se u javnosti. Razmotrite, na primjer, pomoć za Afriku koju je organizirao Bob Geldorf ili "trajektnu pomoć" kao odgovor na nesreću trajekta u Zeebruggeu. Ovi moderni primjeri altruizma pokazuju da altruistična ponašanja ne moraju biti bez osobne dobiti. Na primjer, pop zvijezde kao Tina Turner ili Paul McCartney mogu steći neke prednosti žrtvujući vrijeme i novac za ljude u nevolji jer altruistično djelovanje može promovirati njihove pjesme. Osim toga mnogi ljudi će ih poštovati zbog njihove nesebičnosti. Altruistično ponašanje nije nužno nesebično ponašanje. U mnogim slučajevima dobivaju se nagrade, vidljive i nevidljive (usporedite također Snyder i Omoto, 1992).

Prosocijalno ponašanje u velikoj je mjeri uvjetovano nagradama i troškovima. Ovo ne znači da među nama ne žive i pravi altruisti, koji djeluju altruistički ne uzimajući u obzir posljedice (negativne). Takve intervencije su, u stvari, najvjerojatnije u kriznim situacijama koje zahtijevaju neposrednu akciju. Na primjer, kad se zrakoplov srušio u rijeku Potomac blizu washingtonske zračne luke, televizijske kamere pokazale su da je jedan promatrač skočio u ledenu rijeku i spasio jednog od preživjelih premda je voda bila na granici smrzanja i teška promrznuća bila su vjerojatna posljedica ovog junačkog djela.

Središnje pitanje za istraživanje altruizma odnosi se na motive koji se nalaze u podlozi ovih reakcija. Istraživači su našli velik broj altruističnih